

بازآفرینی مراکز تاریخی شهرهای ایرانی با محوریت گردشگری با تلفیق مدل‌های برنامه‌ریزی استراتژیک و تحلیل شبکه (ANP-SWOT): مطالعه موردی: بافت تاریخی کلان‌شهر تبریز

محمدحسن یزدانی^۱ پروین ده ده زاده سیلابی^{۲*}

۱. استاد گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه محقق اردبیلی

۲. دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه محقق اردبیلی

چکیده

با توجه به نحوه شکل‌گیری شهرهای ایرانی-اسلامی، مراکز تاریخی شهرها دارای نقش حیاتی بوده و از اهمیت زیادی برخوردار هستند. این مراکز، به دلیل مرکزیت جغرافیایی، سهولت دسترسی، مرکزیت ثقل اقتصادی و ویژگی‌های تاریخی-فرهنگی دارای پتانسیل بالقوه بالایی می‌باشند؛ اما علی‌رغم ویژگی‌های مثبت قسمت مرکزی شهرها، بافت آنها از لحاظ مشکلات کالبدی (فرسودگی)، زیست‌محیطی، درهم پیچیدگی بافت و ضعف زیرساخت‌ها رنج می‌برند. در میان شهرهای کهن ایران زمین نیز، نمونه‌ای که در شهرسازی سنتی ایران دارای اعتبار و هویت ویژه بوده، شهر تبریز می‌باشد. مرکز تاریخی این شهر، گنجینه‌های گرانبهایی از آثار تاریخی و فرهنگی بشر را در خود جای داده که با فرسودگی آنها علاوه بر ساختار کالبدی، هویت فرهنگی و تاریخی شهر نیز در معرض خطر نابودی قرار گرفته است. بنابراین برای جلوگیری از کاهش اهمیت این مراکز تاریخی، اجرای طرح‌های بازآفرینی امری ضروریست. از آنجا که بازآفرینی این مراکز نیازمند سرمایه‌گذاری قابل توجهی می‌باشد، به نظر می‌رسد می‌توان با استفاده از ظرفیت‌های بالقوه گردشگری شهری به منظور تشویق هم‌زمان بخش خصوصی و حمایت‌های بخش دولتی جهت سرمایه‌گذاری برای تحقق‌پذیری این طرح‌ها بهره‌برداری نمود. لذا پژوهش حاضر با رویکردی توصیفی-تحلیلی و با استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی و بهره‌گیری از مدل SWOT و مدل تحلیل شبکه‌ای (ANP)، با شناسایی نقاط قوت و ضعف و فرصت‌ها و تهدیدهای موجود گردشگری در مرکز تاریخی شهر تبریز راهبردهایی در جهت بهبود وضع موجود بافت ارائه داده است. بر اساس نتایج پژوهش، راهبردهای WT2، ST3 و WO1 سه راهبرد دارای اولویت برای بازآفرینی بافت تاریخی کلان‌شهر تبریز می‌باشند.

واژه‌های کلیدی: مراکز تاریخی، فرسودگی، بازآفرینی، گردشگری، کلان‌شهر تبریز

مقدمه

با وجود آن که ایران کشوری با تاریخی دیرپاست، اما همواره در معرض تغییرات و تحولات گسترده قدرت با منشا داخلی و یا در بسیاری از موارد خارجی بوده است (آبراهامیان، ۱۳۸۰: ۳۹). اگرچه آثار معماری باستانی و تاریخی بسیار بر جای مانده اما کمتر شاهد باقی مانده‌های شهرهای تاریخی خود خصوصاً قبل از دوره صفویه هستیم که هنوز زنده باشند (فروزانی، ۱۳۹۱: ۸۳). در کشور ما، با ورود اندیشه مدرنیته و تجلی ابعاد مختلف آن در آراء اندیشمندان و مسئولان، به سرعت ظهور کالبدی این جنبش در کشور و به ویژه شهرهای اصلی و بزرگ آن، جلوه‌ای آشکار پیدا کرد. تجلی تفکر مدرنیته، حوزه‌های مختلف از اقتصاد کشور تا بافت فیزیکی شهرها را در بر گرفت. بارزترین جلوه آن را در خیابان‌کشی‌های هوسمان‌گونه دوران پهلوی اول می‌توان دید. صلیب‌هایی که بافت مرکزی شهرها را از هم گسست و نه تنها نخست لایه‌های فضایی اولیه را دگرگون ساخت، بلکه در ادامه به لایه‌های داخلی نفوذ کرد و کل ساختار کالبدی شهر را دستخوش تغییر قرار داد. تحولی که سیر تطور تاریخی - کالبدی و بطئی بافتها را که در عمق آنها ریشه دوانیده بود، متأثر نمود و حرکتی منفی را در جهت مسأله^۱ زایی و به مرور زمان ایجاد مشکل^۲ در این بافت-های باارزش آغاز کرد^۳. پیدایی معضلات مختلف، شهرسازان و مسئولان امور شهری را بر آن داشت تا طرح-هایی مرمتی از جمله بازسازی بخش‌های مرکزی شهرها را در دستور کار خود قرار دهند (قربانیان، ۱۳۸۹: ۷۸).

آنچه بیشتر در زمینه احیای مراکز تاریخی در ایران شاهد هستیم، عملیات مرمت‌گونه روی کالبد بافت تاریخی است. در حالی که امروزه در تعاریف جدید، معیارهای مربوط به ساختار اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی نظیر شرایط نامطلوب زندگی؛ فقر، بیکاری و اشتغال نامتناسب و همچنین ارزش‌های فرهنگی و هویت شهری، در شناسایی یک بافت شهری به عنوان بافت ارزشمند تاریخی به کار گرفته می‌شود (ماجدی، ۱۳۸۹: ۸۷). در راستای این سیر تحول و تکامل، رویکردهای مرمت و بهسازی شهری از بازسازی^۴ و باززنده-سازی^۵، نوسازی^۶ و توسعه مجدد^۷ به بازآفرینی^۸ و نوزایی شهری^۹ تکامل یافته است. بازآفرینی شهری شکل کامل و جامعی از عمل و سیاست است و با تأکید بر اقدامات یکپارچه و نیاز به مشارکت مردم، سبب بروز ایده‌هایی در زمینه توانمندسازی بافت می‌شود (Lichfield, 2000:108).

در این زمینه یکی از شهرهای ایران که از فرسودگی مرکز تاریخی شهر رنج می‌برد، کلان‌شهر تبریز می‌باشد. بافت تاریخی تبریز مجموعه‌ای از محلات قدیم این شهر است که در اطراف بازار تاریخی شهر شکل گرفته است و آثار فرسودگی در جای‌جای این بافت تاریخی به چشم می‌خورد. با توجه به اهمیت محدوده مورد نظر و لزوم حفظ و بقای ساختار آن (به خصوص آثار تاریخی واجد ارزش) به منظور بقای ساختار شهر و وجود فشارهای ناشی از عملکردها و عدم توجه به ظرفیت‌ها و پتانسیل‌های موجود، بافت مورد نظر با

¹ Problem

² Difficulty

^۳ . مسأله با مشکل تفاوت دارد. اگر مسأله شهری بدون تحلیل و بررسی رها شده و اقداماتی در جهت حل آن انجام نگیرد و لذا شکل پایدارتری بیابد، تبدیل به مشکل یا معضل می‌شود.

⁴ Reconstruction

⁵ Revitalization

⁶ Urban renewal

⁷ Urban redevelopment

⁸ Urban regeneration

⁹ Urban renaissance

مسائل و مشکلات جدی روبه‌رو است که اقدامات ویژه‌ای را نیاز دارد و این مسئله می‌تواند به عنوان فرصت جبران اشتباهات گذشته در خصوص نادیده گرفتن اصول شهرسازی، زیست‌محیطی و توسعه پایدار محسوب شود. در این راستا استفاده از صنعت گردشگری در راستای تقویت بنیه اقتصادی این محدوده در مقیاس محلی، ملی و حتی جهانی می‌تواند ضمن تأمین هزینه‌های حفاظتی بافت، زمینه‌های تحرک اقتصادی را برای شهر و شهروندان به وجود آورد و به عنوان عامل محرک توسعه در پروژه‌های بازآفرینی شهری محسوب گردد. در این مقاله، ابتدا مفاهیم نظری مربوط به بازآفرینی شهری و نقش بافت‌های تاریخی در توسعه گردشگری و مطالعات انجام گرفته در این زمینه مورد بررسی قرار می‌گیرد و سپس با تلفیق مدل‌های برنامه‌ریزی استراتژیک و تحلیل شبکه (ANP-SWOT)، مهمترین راهبردهای بازآفرینی بافت تاریخی کلان‌شهر تبریز تدوین و الویت‌بندی می‌شوند. در ادامه به مهمترین پژوهش‌های صورت گرفته در این زمینه پرداخته می‌شود:

تاکنون در رابطه با بازآفرینی مراکز تاریخی شهرها با استفاده از قابلیت‌های گردشگری این مراکز، مطالعات جامعی صورت نگرفته است. مطالعات زیر از جمله پژوهش‌های اندکی است که در این زمینه انجام شده است:

قدمی و همکارانش در پژوهشی به تدوین مدل مفهومی به منظور بازآفرینی مراکز شهری با رویکرد گردشگری شهری پرداخته‌اند. مطالعات ایشان در مرکز شهر ساحلی محمودآباد نشان داد که مؤلفه‌های زیست‌محیطی بیشترین نقش را در بازآفرینی مراکز شهری با رویکرد گردشگری شهری دارا می‌باشد (قدمی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱-۱۲).

موحد و احمدی در پژوهشی به منظور حفاظت و احیاء بافت‌های تاریخی به مسیریابی گردشگران در بافت تاریخی شهر سندرچ پرداخته و نتیجه می‌گیرند مسیریابی گردشگران در بافت‌های کهن، می‌تواند به عنوان پیش‌اقدامی، بافت کهن مورد نظر را احیا بخشد و به عنوان گامی تکمیلی در امر حفاظت، به احیا بافت منجر می‌شود (موحد و احمدی، ۱۳۹۲: ۹۳-۱۰۰).

پیرحیاتی و همکاران در پژوهشی به بازآفرینی بافت کهن شهری محله صوفیان بروجرد با تکیه بر بن-مایه گردشگری شهری پرداخته‌اند. نتایج مطالعه ایشان نشان می‌دهد با جذب گردشگر می‌توان ضمن تأمین هزینه‌های حفاظتی بافت، زمینه تحرک اقتصادی را برای این شهر و شهروندان به وجود آورد (پیرحیاتی و همکاران، ۱۳۹۲: ۱-۱۶).

پوراحمد و اکبرنژاد در پژوهشی به مفهوم بازآفرینی پایدار شهری و عوامل اساسی مؤثر بر افزایش پایداری این رویکرد در بافت تاریخی شهر بابل پرداخته و نتایج پژوهش ایشان نشان می‌دهد باید در نحوه اجرای طرح‌های باز‌زنده‌سازی یا احیاء شهری، مشارکت مردم و ترویج گردشگری به عنوان عامل مهم در پایداری پروژه‌های شهری در نظر گرفته شود (پوراحمد و اکبرنژاد بایی، ۱۳۹۰: ۸۶-۱۰۷).

علی‌نام و احدنژاد با بررسی توان‌های گردشگری محلات تاریخی نشان می‌دهند که با رویکرد توریسم-محوری می‌توان موفقیت امور نوسازی و احیاء بافت‌های تاریخی را تضمین نمود. ایشان در مطالعه خود ضمن نشان دادن موانع اقدامات نوسازی، راه‌کارهایی در جهت بهسازی و نوسازی بافت تاریخی محله ششگلان تبریز از طریق توسعه گردشگری ارائه داده‌اند (علی‌نام و احدنژاد، ۱۳۹۳: ۱-۱۶).

کردوانی و غفاری در پژوهشی ضمن نشان دادن قابلیت‌ها و توان‌های گردشگری محور تاریخی شهر اصفهان نتیجه می‌گیرند مرمت، نوسازی و احیا و باز زنده‌سازی بناهای تاریخی محورها با تغییر کاربری آنها یا بدون تغییر کاربری در آن نقش بسیار مهمی در زمینه توریسم شهر خواهد داشت (کردوانی و غفاری، ۱۳۹۰: ۱۹-۳۱).

امین‌زاده و دادرس در پژوهشی ضمن نشان دادن پتانسل‌های مناسب تاریخی و جاذبه‌های گردشگری شهر قزوین، نتیجه می‌گیرند که راهکار برون رفت از مشکلات و احیای بافت‌های تاریخی در گرو اجرای برنامه‌هایی است که بر راهبردها و سیاست‌های تعاملی بین بازآفرینی و گردشگری شهری استوار باشد (امین‌زاده و دادرس، ۱۳۹۱: ۹۹-۱۰۸).

فاروقی در پایان‌نامه خود به راهنمایی رفیعیان به تدوین معیارهای طراحی شهری با رویکرد بازآفرینی مبتنی بر فرهنگ برای ارتقاء گردشگری فرهنگی در بافت قدیم شهر سنجیدار پرداخته است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد، استفاده از رویکرد بازآفرینی مبتنی بر فرهنگ می‌تواند به ارتقاء مؤلفه‌های محلات فرهنگی کمک نموده و از این طریق رشد و توسعه گردشگری فرهنگی را موجب گردد (فاروقی و همکاران، ۱۳۹۱: ۱-۱۴۵).

با توجه به مطالعات پیشینه مشاهده می‌شود که معدود تحقیقی در حوزه بازآفرینی مراکز تاریخی شهر با محوریت گردشگری انجام گرفته است و اگر هم تحقیقی صورت گرفته کمتر با روش تحقیق حاضر کار شده است. در ضمن در محدوده مورد مطالعه هیچ تحقیقی در این حوزه وجود ندارد. از این رو در این مقاله سعی شده تا در راستای رفع این کمبود اقدام شود.

مبانی نظری پژوهش

- بازآفرینی شهری

«سیاست‌های باز توسعه» شهری که بعد از جنگ جهانی دوم با جدیت پیگیری می‌شد و خود را در برنامه‌های «نوسازی شهری» مانند قانون ۱۹۴۷ در آمریکا (Goodman, 1978:320) نشان می‌داد، به تدریج ابعاد اجتماعی و عمومی بیشتری پیدا کرد و رویکردهای باززنده‌سازی و توانمندسازی در نوسازی شهرها مورد توجه قرار گرفت. از دهه ۱۹۷۰ میلادی تحولات در برنامه‌ها، سیاست‌ها و اقدامات شهری در حدی بود که مفهوم جدیدی از نوسازی و توسعه‌های درون‌شهری احساس می‌شد. در این مقطع نویسندگان و برنامه‌ریزان شهری از مفهوم بازآفرینی و یا اصالت‌بخشی^۲ بافت‌های داخلی شهر سخن گفتند (مدنی‌پور، ۱۳۸۷: ۴۳). این تحولات هم‌زمان بود با ظهور جامعه شبکه‌ای و مبتنی بر اطلاعات که به گفته «کستلز» بر اثر همگرایی انقلاب تکنولوژیک اطلاعات، نهضت‌های فرهنگی دهه ۶۰ و اوائل دهه ۷۰ میلادی به ویژه در کشورهای غربی و البته آغاز روند تجدید ساختارهای سرمایه‌داری بود (کتابچی، ۱۹۰: ۷۳-۶۷).

واژه Regeneration از ریشه فعل Regenerate، در مطالعات شهری به معنای احیاء، تجدید حیات، معاصر سازی و بازآفرینی به کار می‌رود (زنگ‌آبائی و مویدفر، ۱۳۹۰: ۳۰۳). این نوع نگاه به مرمت و بهسازی واکنشی است در مقابل چالش‌های نوظهوری چون جهانی شدن، تغییرات ساختاری و عدم تعادل فضایی

^۱. Redevelopment

^۲. Rehabilitation

ناشی از رشد گسترده شهرها که امکان ایجاد رویکردی جامع، یکپارچه و عمل‌گرا برای پاسخ به مسائل شهری را فراهم آورده است. گو این اقدام می‌تواند شامل شباهت‌های ظاهری سازمان فضایی معاصر با سازمان فضایی کهن باشد (پیرحیاتی و همکاران، ۱۳۹۳:۴). رابرت وسایکز نیز بازآفرینی را این‌گونه شرح داده‌اند: بازآفرینی دیدگاه و اقدامی جامع و یکپارچه است که به تشخیص و تحلیل مسائل شهری می‌پردازد و در پی یافتن راه‌حلی در بهبود پایای شرایط اقتصادی، اجتماعی، کالبدی و محیطی محدوده‌ای که مورد تهدید و تغییر قرار گرفته است می‌باشد (Roberts and sykes, 2001:17).

- بافت تاریخی و توسعه گردشگری:

در شهرهای با پیشینه تاریخی طولانی که دارای توالی بافت کالبدی می‌باشند، معمولاً مرکز شهر بر هسته قدیمی آن منطبق است و مرکز ثقل عملکردی و نه الزاماً جغرافیایی نظام شهر را تشکیل می‌دهند (ادهم، ۱۳۸۵:۱۴). تجربیات جهانی به ویژه در شهرهای اروپایی نشان می‌دهد که این مراکز در صورت برنامه‌ریزی صحیح، دارای ارزش فراوان و به ویژه در ارتباط با فعالیت‌های فرهنگی، گردشگری و تجاری هستند. تجهیز مرکز قدیم این شهرها سبب می‌شود که این مراکز به فضاهایی مناسبی برای فعالیت‌های اجتماعی و عمومی شهروندان تبدیل شوند. جاذبه‌های تاریخی این مراکز شامل مکان‌های تاریخی و فرهنگی می‌شوند که از نظر میراث فرهنگی اهمیت بسیاری دارند و به همین دلیل از نظر گردشگران بسیار جذاب و دیدنی‌اند. مهم‌ترین این جاذبه‌ها عبارت‌اند از اماکن مذهبی و دینی و تجاری مانند مساجد، کلیساها و معابد، و بازارها (حیدری چیان، ۱۳۸۹:۴۲). بافت تاریخی با ارزش کالبدی و فرهنگی نهفته در خود بهترین نشانه‌های هویت شهری است. بنابراین، در هویت دادن به شهر، بافت تاریخی نقش مؤثر و بارزی ایفا می‌کند و در عین حال حیات و رشد این بافت مانع از بی‌هویتی و فرسودگی شهر از درون شده و توسعه بی‌رویه آن را محدود می‌کند. بافت تاریخی شهرها مشخصاتی چون قدمت تاریخی، بافت فشرده، و در هم تنیده دارد و وجود آن متمایز از سایر بافت‌های شهر بر اهمیت و جذابیت آن شهر می‌افزاید و کل بافت تاریخی شهر را به منزله یک جاذبه مطرح می‌کند (شماعی و پورا احمد، ۱۳۸۴:۲۵).

بافت‌های تاریخی و فرهنگی شهرها به منزله بخش‌های مهمی از شهر، که نشانه فرهنگ و دانش معماری و شهرسازی بومی‌اند، جهت جذب گردشگر در بیشتر کشورهای دنیا مورد توجه ویژه قرار گرفته‌اند. این بافت‌ها در کشور ایران نیز که از سابقه شهرنشینی کهن و دیرینه‌ای برخوردار است، در بردارنده ظرافت و زیبایی و نیز روح خلاق مردمی است و قابلیت‌های بالفعل و بالقوه فراوانی برای استقبال از گردشگران دارند (کردی، ۱۳۸۱:۱). در شهرهای ایران مراکز تاریخی شهرها عمدتاً به فرسودگی شدید در جنبه‌های کالبدی و عملکردی دچار هستند. ضعف شدید خدمات و دسترسی به این مراکز نیز همواره سبب تشدید این شرایط می‌شود. در چنین شرایطی می‌توان از ضرورت بازآفرینی و معاصر سازی مراکز تاریخی شهرها سخن گفت و ضمن باز پیرایی بافت مرکز تاریخی شهر و جلوگیری از تداوم فرسودگی کالبدی آن، طرح‌های توسعه مرکز تاریخی شهرها را تعریف کرد. به نظر می‌رسد تنها در این صورت می‌توان مرکز تاریخی شهر را به عنوان قلب فرهنگ و تاریخ شهر تبریز، حیات مجدد بخشید و آن را به جریان زندگی و فعالیت شهر بازگرداند.

نظریه‌های بهسازی و بازآفرینی بافت‌های کهن و قدیمی شهرها را در تفکرات اندیشمندانی نظیر جان راسکین، فردریش انگلس، کامیلوزیته، لوکوربوزیه، ابنزرهاوارد، لوئیز مامفورد، کوئین لینچ و برخی دیگر

می‌توان دید. حدود چهار دهه طول کشید تا کشورهای توسعه یافته به مداخله در مراکز ارزشمند قدیمی و تاریخی با هدف تجدید حیات (بازآفرینی) و روان بخشی بپردازند که این چهار دهه از منشور آتن (۱۹۳۳) تا منشور آمستردام (۱۹۷۵) را شامل می‌شد. کامپلوزیته (۱۸۴۳-۱۹۰۳) خواستار ساماندهی فضاهای شهری بود و درصدد زنده کردن بافت‌های کهن شهری برآمد و راه‌حل‌های تزئینی شهری را عنوان کرد (حبیبی و مقصودی، ۱۳۹۰:۲۴). کریر (۱۹۹۲)، پیوستگی کامل میان فضاهای جدید و قدیم را ضروری دانسته و معتقد است که کارکردهای شهری را نباید از هم جدا کرد. به اعتقاد کوین لینچ و جین جیکوبز نیز، باید در جریان بهسازی و نوسازی شهری، برنامه‌ریزی با مشارکت مردم و مشاوره با متخصصان و هماهنگی مسئولان و مردم شهر صورت گیرد (شماعی و پوراحمد، ۱۳۸۴:۱۹۵). همچنین جیکوبز (۱۹۶۱)، با بیان اصطلاح «بافت‌های مسأله‌دار مزمن» به اصل روابط انسانی همسایگی و موضوع خود ترمیمی و مشارکت مردم در امر بهسازی و بازآفرینی تأکید داشت (پاکزاد، ۱۳۸۶:۱۲۸).

کریستوفر الکساندر (۱۹۳۶) نیز در رابطه با بافت‌های فرسوده شهر و محوطه‌های تاریخی، بر ایجاد نظم ارگانیک، اندام‌واره و معتقد به اصولی همچون استفاده گسترده از مشارکت مردم تأکید می‌کرد (پورجعفر، ۱۳۸۸:۱۵) و معتقد به اصولی همچون تعادل پایدار و هماهنگی با سازمان اقتصادی، اجتماعی و محیطی بود (حبیبی و مقصودی، ۱۳۹۰:۵۰).

پیشینه پژوهش:

روش پژوهش

در این پژوهش برای تعیین اولویت استراتژی‌های پیشنهادی، از مدل SWOT همراه با مدل ANP استفاده شده است. روش تحقیق حاضر، توصیفی تبیینی با اهداف کاربردی- توسعه‌ای است. داده‌های مورد نیاز به دو شیوه اسنادی و میدانی جمع‌آوری شده است. ابتدا برای آشنایی با مبحث گردشگری در بافت‌های تاریخی و بحث بازآفرینی، از منابع و مراجع فراوان بهره گرفته و برای رسیدن به عوامل چهارگانه SWOT، از روش دلفی استفاده شد. جامعه آماری این پژوهش مسئولان و کارشناسان، سازمانها و نهادهای مرتبط با امر گردشگری محدوده مورد مطالعه می‌باشد، حجم نمونه‌ای بالغ بر چهل نفر از کارشناسانی که در این زمینه خبره بودند، انتخاب شده است. در این روش، کارشناسان مهمترین نقاط قوت، ضعف، فرصت و تهدید گردشگری در بافت تاریخی را که می‌تواند در بازآفرینی این بافت‌ها مؤثر باشد، در چند مرحله مشخص کرده‌اند و پس از چند بار تکرار اجماع نظر بین کارشناسان، مهمترین عوامل چهارگانه SWOT تنظیم شد. سپس برای اولویت‌بندی استراتژی‌های حاصل از فن SWOT، با استفاده از مدل ANP در نرم افزار Super Decision، استراتژی‌های حاصله ارزیابی و اولویت‌بندی شده‌اند.

مدل SWOT: تحلیل SWOT یکی از ابزار مهم پشتیبان تصمیم‌گیری است و معمولاً به عنوان وسیله‌ای برای تحلیل محیط‌های بیرونی و درونی سیستم استفاده می‌شود. (et al., & Kangas, 2003:350) این تحلیل پایه خوبی برای تشکیل استراتژی فراهم می‌آورد. با وجود این، تحلیل SWOT نیز بدون محدودیت در سنجش و ارزیابی مراحل نیست (رهنمایی و همکاران، ۱۳۹۰:۸۵). جدول (۱)، راهبردهای چهارگانه ماتریس SWOT و نحوه تعیین آن را نشان می‌دهد:

جدول ۱: راهبردهای چهارگانه ماتریس - SWOT و نحوه تعیین آن

ماتریس SWOT		نقاط قوت (S)		نقاط ضعف (W)	
		نقاط قوت فهرست می‌شود	نقاط ضعف فهرست می‌شود		
فرصت‌ها (O)		راهبردهای SO (حداکثر - حداکثر): با بهره‌گیری از نقاط قوت از فرصت‌ها استفاده می‌شود.	راهبردهای WO (حداقل - حداکثر): با بهره‌گیری از فرصت‌ها نقاط ضعف از میان برداشته می‌شود.		
فرصت‌ها فهرست می‌شود					
تهدیدها (T)		راهبردهای ST (حداکثر - حداقل): برای احتراض از تهدیدات از نقاط قوت استفاده می‌شود.	راهبردهای WT (حداقل - حداقل): نقاط ضعف را کاهش می‌دهد و از تهدیدها پرهیز می‌شود.		
تهدیدها فهرست می‌شود					

ماخذ: (فردآرا ۱۳۸۳: ۳۶۵) و (گلکار، ۱۳۸۴: ۳۴)

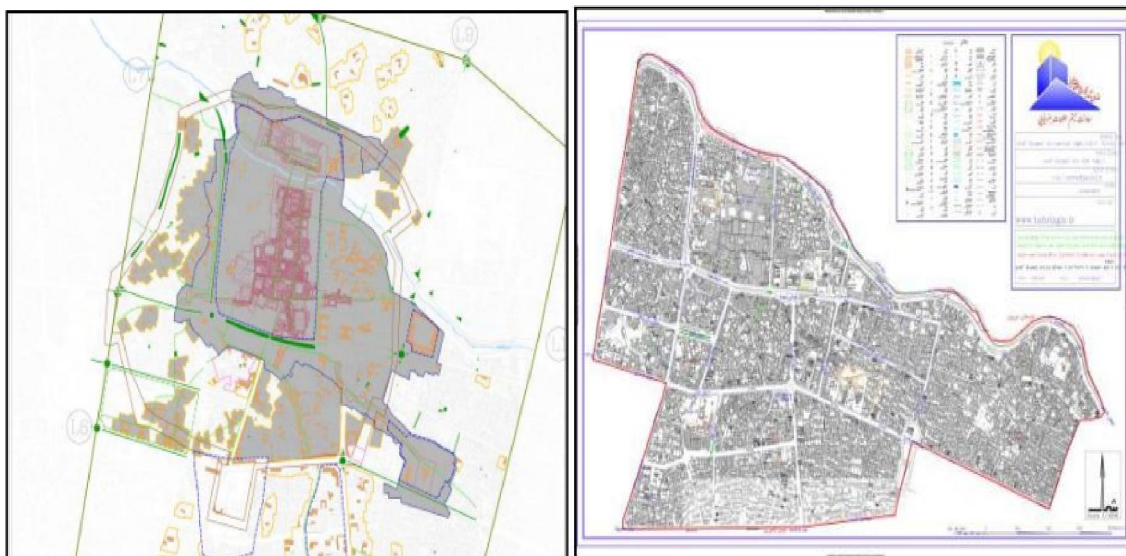
با استفاده از این مدل امکان تدوین چهار راهبرد متفاوت از نظر درجه کنشگری‌های متفاوت در فضا فراهم می‌شود. البته در جریان عمل برخی از راهبردها با یکدیگر هم‌پوشانی داشته و یا به‌طور هم‌زمان و هماهنگ با یکدیگر به اجرا در می‌آیند (هریسون و کارون، ۱۳۸۲: ۱۹۲).

روش تحلیل شبکه‌ای (ANP) و تلفیق آن با فن SWOT فرایند تجزیه و تحلیل شبکه از تکنیک‌های تصمیم‌گیری چندمعیاره است که ساعتی در سال ۱۹۹۶ آن را به‌عنوان جایگزینی مناسب برای فرایند تحلیل سلسله‌مراتبی پیشنهاد کرده است (Lee, ۲۰۰۵: ۳). بنابراین اصطلاح شبکه در ANP، جایگزین اصطلاح سطح در AHP می‌شود. این مدل از سلسله‌مراتب کنترل، خوشه‌ها، عناصر، روابط بین بخشها، عناصر و خوشه‌ها تشکیل شده است. فرایند تحلیل شبکه‌ای یکی از فن‌های تصمیم‌گیری چندمعیاره است که در آن ساختار شبکه‌ای، جانشین ساختار سلسله‌مراتبی شده است (فرجی سبکبار و دیگران، ۱۳۹۰: ۲۵). رویکرد بازخوردی ANP، سلسله‌مراتب را با شبکه‌هایی جایگزین کرده که در آن، ارتباط میان سطوح بالایی یا پایینی، مسلط یا تبعی، مستقیم یا غیرمستقیم نمی‌تواند به آسانی نشان داده شود. (Yuksel and et al, ۲۰۰۷: ۳۳۷۵) رویکرد بازخوردی ANP، شبکه‌ها را جایگزین سلسله‌مراتب می‌کند، به گونه‌ای که علاوه بر این که اهمیت معیارها، اهمیت جایگزین‌ها را مشخص می‌کند، بلکه اهمیت جایگزین‌ها نیز ممکن است تأثیری در اهمیت معیارها داشته باشد (Foroughi and et al., 2012: 85).

محدوده پژوهش:

تبریز یکی از شهرهای بزرگ ایران و مرکز استان آذربایجان شرقی است. این شهر بزرگ‌ترین شهر منطقه شمال غرب کشور و قطب اداری، سیاسی، ارتباطی، بازرگانی، صنعتی، فرهنگی و نظامی منطقه است. بر اساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۹۰، جمعیت شهر تبریز ۱ میلیون و ۵۰۶ هزار و ۱۸۸ نفر است (استاندارد آذربایجان شرقی، ۱۳۹۲). منطقه تاریخی - فرهنگی تبریز نیز که با ۴۲۱ هکتار وسعت، ۳ درصد از مساحت کل شهر را در بر گرفته است، از شمال به خیابان شمس تبریزی، از سمت شرق به خیابان حافظ، از شمال شرق به ششگلان و ثقه‌الاسلام، از جنوب به خیابان ۱۷ شهریور جدید، از جنوب غربی به شریعتی و از جانب غرب به خیابان فلسطین محدود می‌شود. این بخش از شهر در حقیقت

شامل محدوده‌ایست که در آن ساختار و قسمت عمده اجزا و عناصر آن اعم از ابنیه، فضاها و گذرها دست-نخورده باقی مانده و دارای ارزش تاریخی شهرسازی و معماری است. در این بافت تاریخی ضرورت حفاظت، تقویت و البته تعیین نیازهای ناشی از تقویت روابط فراشهری از جمله جذب گردشگر بیش از پیش احساس می‌شوند (شکل ۱).

شکل ۱: محدوده مورد مطالعه
مأخذ: خسروشاهی و پاکدل، ۱۳۹۴

بحث و یافته‌های تحقیق:

در مرحله اول که مرحله ورودی است، پس از بررسی‌ها و پیمایش صورت گرفته با روش دلفی، نظرات کارشناسان امر (متخصصان در زمینه بافت تاریخی و امر گردشگری به‌ویژه کارشناسان میراث فرهنگی و گردشگری و ...)، در مورد نقاط قوت، ضعف، تهدیدها و فرصت‌های عوامل محیطی، ضریب و رتبه آن‌ها جمع‌آوری شد تا در مراحل بعد، مجموعه امتیاز نهایی محاسبه شده عوامل در نرم‌افزار Super Decision به معیارهای مشخص شده اختصاص یابد. در این مرحله ماتریس ارزیابی عوامل داخلی و عوامل خارجی استخراج شد (جدول شماره ۲):

جدول ۲: عوامل داخلی و خارجی مؤثر بر بازآفرینی بافت تاریخی شهر تبریز با محوریت گردشگری

محیط درونی	
ضعف‌ها (W)	قوت‌ها (S)
<p>W1. شلوغی و تراکم و تعدد بیشتر جمعیت در محدوده بافت تاریخی شهر تبریز</p> <p>W2. فرسودگی اکثر بناها در محدوده بافت تاریخی شهر تبریز</p> <p>W3. کمبود و نامناسب بودن امکانات اقامتی</p> <p>W4. عدم وجود پارکینگ‌های مناسب و مجهز</p> <p>W5. نامناسب بودن زیرساخت‌های ارتباطی، عدم وجود ارتباطات ریلی</p>	<p>S1. تعدد آثار تاریخی و میراث فرهنگی غنی مانند ارگ علی‌شاه و مسجد کبود و ساختمان شهرداری و ...</p> <p>S2. وجود بزرگترین بازار مسقف دنیا در محدوده بافت تاریخی شهر تبریز، به منزله یک محور ویژه تجاری و ستون فقرات بافت مرکزی و مرکز عرضه صنایع دستی با عملکرد فراشهری و فرا-منطقه‌ای</p> <p>S3. وجود معماری عالی در بافت تاریخی شهر تبریز</p> <p>S4. دسترسی آسان و مناسب به اماکن تاریخی</p>
<p>W6. ضعف مدیریتی در امور احیا و ارتقا کیفی بافت‌های تاریخی و تویعه گردشگری</p> <p>W7. نبود نقشه مکان‌های تاریخی، تفریحی و فرهنگی</p> <p>W8. عدم هماهنگی بین سازمان‌های مرتبط با گردشگری و اماکن تاریخی</p>	<p>S5. وجود پیاده‌راه گردشگری (تربیت) و نزدیکی آن به اماکن تاریخی</p> <p>S6. وجود تورها و آژانس‌های مسافرتی</p> <p>S7. وجود موزه‌های متعدد و غنی از آثار تاریخی</p> <p>S8. کم هزینه بودن بازدید از اماکن تاریخی و موزه‌ها</p> <p>S9. وجود امنیت و انسجام اجتماعی فرهنگی</p>
محیط بیرونی	
تهدیدها (T)	فرصت‌ها (O)
<p>T1. وجود تبلیغات منفی در سطح جهانی علیه کشور</p> <p>T2. رقابت منطقه‌ای کلان‌شهر تبریز با استان‌های مستعد همجوار</p> <p>T3. ناآگاهی عمومی مردم شهر از ارزش‌های بافت تاریخی</p> <p>T4. نبود زیرساخت‌های اینترنتی و سایت‌های مرتبط جهت معرفی بافت تاریخی شهر تبریز به گردشگران خارجی و جذب توریست</p> <p>T5. وجود مسائل اعتقادی و مذهبی در پذیرش گردشگر خارجی</p> <p>T6. ناتوانی و نبود اختیارات لازم جهت بالا بردن استاندارد-های تسهیلات و خدمات گردشگری</p> <p>T7. تهدیدات زیست‌محیطی و ایجاد خسارت به آثار تاریخی و فرهنگی و طبیعی</p> <p>T8. زلزله‌خیز بودن شهر تبریز و فرسودگی بناهای تاریخی</p> <p>T9. افزایش آمار تصادفات جاده‌ای ناشی از ناوگان حمل و نقل فرسوده</p>	<p>O1. نزدیکی به مناطق گردشگری طبیعی مانند رشته کوه عینالی</p> <p>O2. تمایل روزافزون مردم به گردشگری فرهنگی و تاریخی</p> <p>O3. وجود سازمان‌های امنیتی شهری در محدوده بافت تاریخی مثل نیروی انتظامی</p> <p>O4. افزایش توجه دولت به برنامه‌ریزی و سرمایه‌گذاری در بخش گردشگری</p> <p>O5. افزایش توجه بخش خصوصی برای سرمایه‌گذاری</p> <p>O6. توجه سازمان‌های ملی از جمله میراث فرهنگی و گردشگری برای احیا بافت تاریخی</p> <p>O7. وجود فرصت مناسب برای شکوفایی نظرات نیروهای متخصص با تجربه</p> <p>O8. قابلیت تبدیل شدن به یک قطب مهم گردشگری در سطح استان، کشور و در سطح بین‌الملل</p> <p>O9. قرارگرفتن در مسیر جاده ابریشم</p>

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۶

در مرحله بعد با توجه به نتایج به دست آمده از تحلیل SWOT، برای توسعه قابلیت‌های گردشگری

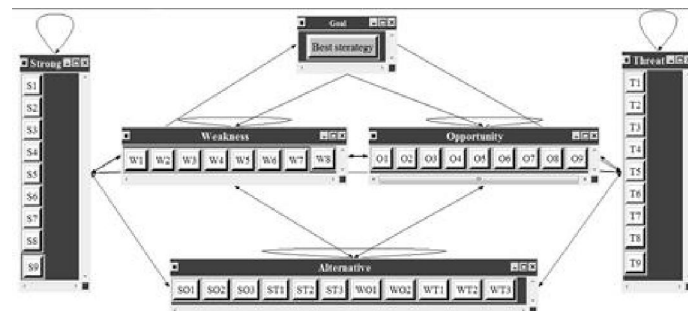
به منظور بازآفرینی بافت تاریخی کلان‌شهر تبریز راهبردهای زیر ارائه می‌گردد:

جدول ۳: مهمترین راهبردهای مؤثر بر بازآفرینی بافت تاریخی کلان‌شهر تبریز با رویکرد گردشگری پایدار

راهبردهای تهاجمی (SO): مدیران در این وضعیت با بهره‌مندی از فرصت‌ها و نقاط قوت می‌توانند شرایط را به شکل مدیریتی اداره نمایند.
SO1- تلاش در جهت حفظ آثار تاریخی و میراث فرهنگی و مرمت و احیاء آن‌ها از طریق سازمان‌های مربوطه؛ SO2- بهره‌گیری از انسجام اجتماعی و فرهنگی شکل گرفته در محدوده بافت تاریخی برای ارتقای سرمایه اجتماعی در سطح شهر تبریز؛ SO3- برنامه‌ریزی جامع گردشگری برای بازار سرپوشیده تبریز به منظور اشتغال‌زایی و ایجاد درآمد پایدار و رونق اقتصادی.
راهبردهای محافظه‌کارانه (WO): این راهبرد تلاش دارد تا با کاستن از ضعف‌ها بتواند حداکثر استفاده از فرصت‌های موجود را ببرد.
WO1- ارتقاء استانداردهای خدمات و تسهیلات گردشگری در محدوده بافت تاریخی شهر تبریز؛ WO2- ایجاد هماهنگی بین سازمان‌ها و مؤسسات مرتبط با گردشگری و آثار تاریخی؛
راهبردهای رقابتی (ST): این راهبرد بر پایه بهره‌گرفتن از قوت‌های سیستم برای مقابله با تهدیدات تدوین می‌گردد و هدف آن به حداکثر رساندن نقاط قوت و به حداقل رساندن تهدیدات می‌باشد.
ST1- آموزش و اطلاع‌رسانی به مردم درباره اهمیت بناهای تاریخی و حفاظت از آن‌ها و همچنین نحوه برخورد با گردشگران؛ ST2- تلاش در خنثی‌سازی اثرات مخرب تبلیغات منفی در سطح جهانی بر علیه کشور؛ ST3- افزایش اعتبارات برای بهسازی و گسترش راه‌ها و توسعه خدمات حمل و نقل در جهت کاهش تصادفات جاده‌ای
راهبردهای تدافعی (WT): هدف کلی این راهبرد که می‌توان آن را «راهبرد بقا» نیز نامید، کاهش ضعف‌های سیستم به منظور کاستن و خنثی‌سازی تهدیدات است.
WT1- جذب دانش‌آموختگان مدیریت گردشگری و توریسم در سازمان‌های متولی بافت‌های تاریخی؛ WT2- احیاء و مرمت آثار باستانی و تاریخی در برابر مخاطرات طبیعی و انسانی؛ WT3- تشویق سازمان‌های دست‌اندر کار برنامه‌ریزی گردشگری جهت بالا بردن استانداردهای تسهیلات و خدمات گردشگری

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۶

در مرحله بعدی، پس از تکمیل ماتریس SWOT به جایابی عناصر SWOT در فرایند تحلیل سلسله-مراتبی پرداخته می‌شود. این مدل، ارتباط دوسویه‌ی میان خوشه‌ها و ارتباط درونی عوامل اصلی SWOT را نشان می‌دهد. این مدل، الگویی سه سطحی است که هدف آن، انتخاب بهترین استراتژی است؛ معیارها) فاکتورها، همان نقاط قوت و ضعف، فرصت و تهدید، زیرمعیارها، عوامل ابعاد چهارگانه‌ی SWOT و Alternatives نشان داده شده، راهبردها هستند. ماتریس ترسیم شده بر اساس الگوی یادشده در نرم‌افزار Super Decisions در شکل (۲) نشان داده شده است.

شکل ۲: ماتریس ترسیم شده‌ی حاصل از ترکیب ANP و SWOT

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۴

خطوط شکل (۲)، شبکه تعاملات ابعاد و شاخص‌ها (خوشه‌ها و گره‌ها) را نشان می‌دهند. این خطوط، از شبکه تعاملات ابعاد و شاخص‌های فرآیند محوری با استفاده از خروجی‌های مدل‌سازی به عنوان ورودی-های نرم‌افزار ANP حاصل شده و تعیین روابط و سطح‌بندی ابعاد خوشه‌ها و گره‌ها را در مدل نرم‌افزار مشخص و اجرا می‌نماید. همان‌طور که در شکل پیداست، مدل این تحقیق، ۴ معیار، ۳۵ زیرمعیار و ۱۱ آلترناتیو دارد. آلترناتیوهای SO1 و SO2 و SO3 مربوط به استراتژی SO، آلترناتیوهای ST1 و ST2 و ST3 مربوط به استراتژی ST، آلترناتیوهای WO1، WO2، WO3 مربوط به استراتژی WO و آلترناتیوهای WT1 و WT2 و WT3 مربوط به استراتژی WT هستند.

مرحله‌ی بعدی مشخص کردن درجه‌ی اهمیت عوامل سوات می‌باشد، با فرض نبودن وابستگی متقابل میان عوامل اصلی SWOT، ماتریس مقایسات زوجی عوامل اصلی با استفاده از یک مقیاس یک تا نه تشکیل می‌شود. در این مرحله عوامل سوات شامل نقاط قوت، ضعف، فرصت و تهدید بر اساس درجه‌ی اهمیت عوامل و تأثیرشان برای رسیدن به هدف، وزن‌بندی می‌شوند. در انجام مقایسات زوجی باید به سازگاری ماتریس‌ها توجه کرد. ماتریس $A = [a_{ij}]$ را سازگار گویند، اگر $a_{ik} * a_{kj} = a_{ij}$ باشد، میزان ناسازگاری کمتر از ۰/۱ در ماتریس‌های مقایسات زوجی، قابل قبول است که در اینجا نرخ ناسازگاری قضاوت‌های انجام شده برابر با ۰/۰۶۲۲ می‌باشد.

جدول ۴: ماتریس مقایسات زوجی معیارها با فرض عدم وابستگی بین آنها

SWOT	Opportu	Strong	Threat	Weakness
Opportu	۱	۰,۱۶	۰,۵۰	۰,۲۵
Strong	۵	۱	۷	۳
Threat	۲	۰,۱۴	۱	۰,۲۰
Weakness	۴	۰,۳۳	۵	۱

مأخذ: محاسبات پژوهش، ۱۳۹۶

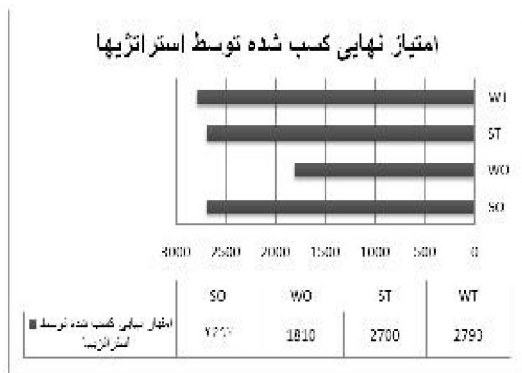
محاسبه درجه اهمیت استراتژی‌ها با توجه به معیارها و زیر معیارها و روابط بین آنها: در این مرحله استراتژی‌های حاصل از مدل SWOT، اولویت‌بندی می‌گردد. برای رسیدن به این اولویت‌بندی نهایی، به ترتیب سوپرماتریس‌های غیروزی، سوپرماتریس وزنی و سپس ماتریس محدود تشکیل و محاسبه می‌شود. کلیه‌ی مراحل فرایند یادشده با نرم‌افزار Super Decisions صورت می‌گیرد. در این پژوهش نیز با توجه به ضرورت نداشتن ذکر نتایج سوپرماتریس وزنی، غیروزی و محدود از آوردن آنها صرف‌نظر گردیده و تنها اولویت‌بندی نهایی استراتژی‌ها ارائه شده است. نرخ ناسازگاری قضاوت‌های انجام شده ۰/۰۷۵۷ می‌باشد.

جدول ۵: اولویت‌بندی نهایی استراتژی‌ها

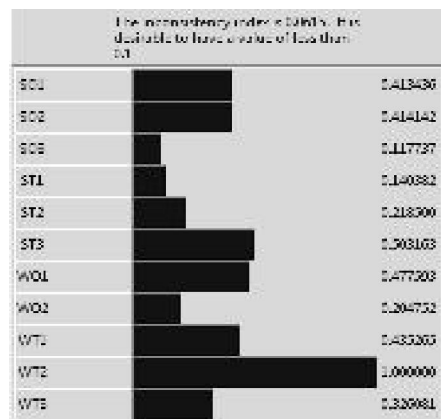
اولویت	وزن نسبی (ماتریس حدی)	امتیاز نرمال شده‌ی خوشه‌ها	استراتژی
۶	۰,۹۳۲۲	۰,۰۹۱۱	SO1 تلاش در جهت حفظ آثار تاریخی و میراث فرهنگی و مرمت و احیاء آن‌ها از طریق سازمان‌های مربوطه
۵	۰,۹۳۲۸	۰,۰۹۱۲	SO2 برنامه‌ریزی جامع گردشگری برای بازار سرپوشیده تبریز به منظور اشتغال‌زایی و ایجاد درآمد پایدار و رونق اقتصادی
۱۱	۰,۸۹۳۹	۰,۰۸۷۴	SO3 بهره‌گیری از انسجام اجتماعی و فرهنگی شکل گرفته در محدوده بافت تاریخی برای ارتقای سرمایه اجتماعی در سطح شهر تبریز
۱۰	۰,۹۰۸۲	۰,۰۸۸۷	ST1 آموزش و اطلاع‌رسانی به مردم درباره اهمیت بناهای تاریخی و حفاظت از آن‌ها و همچنین نحوه برخورد با گردشگران
۸	۰,۹۱۴۰	۰,۰۸۹۳	ST2 تلاش در خنثی‌سازی اثرات مخرب تبلیغات منفی در سطح جهانی بر علیه کشور
۲	۰,۹۴۱۲	۰,۰۹۲۰	ST3 افزایش اعتبارات برای بهسازی و گسترش راه‌ها و توسعه خدمات حمل و نقل در جهت کاهش تصادفات جاده‌ای
۳	۰,۹۳۹۶	۰,۰۹۱۸	WO1 ارتقاء استانداردهای خدمات و تسهیلات گردشگری در محدوده بافت تاریخی شهر تبریز
۹	۰,۹۱۳۱	۰,۰۸۹۲	WO2 ایجاد هماهنگی بین سازمان‌ها و مؤسسات مرتبط با گردشگری و آثار تاریخی
۴	۰,۹۳۶۴	۰,۰۹۱۵	WT1 جذب دانش‌آموختگان مدیریت گردشگری و توریسم در سازمان‌های متولی بافت‌های تاریخی
۱	۱,۰۰۰۰	۰,۰۹۷۷	WT2 احیاء و مرمت آثار باستانی و تاریخی در برابر مخاطرات طبیعی و انسانی
۷	۰,۹۲۱۹	۰,۰۹۰۱	WT3 تشویق سازمان‌های دست‌اندر کار برنامه‌ریزی گردشگری جهت بالا بردن استانداردهای تسهیلات و خدمات گردشگری

مأخذ: محاسبات پژوهش، ۱۳۹۶

همان‌طور که در جدول (۵)، ملاحظه می‌گردد، راهبردهای WT2، ST3 و WO1 سه راهبرد دارای اولویت شناخته شده است. راهبرد WT2، احیاء و مرمت آثار باستانی و تاریخی در برابر مخاطرات طبیعی و انسانی، مربوط به استراتژی‌های تدافعی، راهبرد ST3، افزایش اعتبارات برای بهسازی و گسترش راه‌ها و توسعه خدمات حمل و نقل در جهت کاهش تصادفات جاده‌ای، مربوط به استراتژی‌های رقابتی و راهبرد WO1، ارتقاء استانداردهای خدمات و تسهیلات گردشگری در محدوده بافت تاریخی شهر تبریز نیز مربوط به استراتژی‌های محافظه‌کارانه می‌باشد. اولویت‌بندی نهایی گزینه‌ها با خروجی گرافیکی نرم‌افزار Super Decsion در شکل (۳و۴)، نشان داده شده است.

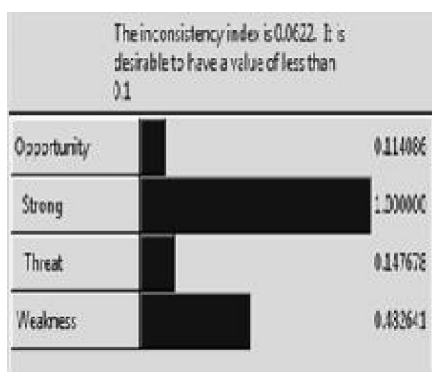

شکل ۴: امتیاز نهایی کسب شده مربوط به استراتژیها

شکل ۳: اولویت بندی نهایی استراتژیها

استفاده از فن ANP این امکان را فراهم می‌آورد که با مقایسه‌ی کلیه عواملی که در مدل اولیه، میان آنها ارتباط برقرار شده است، بتوان تمامی خوشه‌ها را رتبه‌بندی کرد. در تحقیق حاضر، از آنجا که معیارها و زیرمعیارها همان عوامل SWOT هستند، از این‌رو می‌توان این عوامل را نسبت به همدیگر مقایسه و رتبه‌بندی کرد تا اولویت هر یک از عوامل چهارگانه تحلیل SWOT فراهم آید. همچنین می‌توان زیرمعیارهای هر معیار را نیز رتبه‌بندی کرد تا اولویت زیرمعیارها نیز در ارتباط با معیار اصلی و اهداف حاصل شود. رتبه‌بندی معیارهای پژوهش حاضر، در جدول (۶) و شکل (۵) نشان داده شده است.

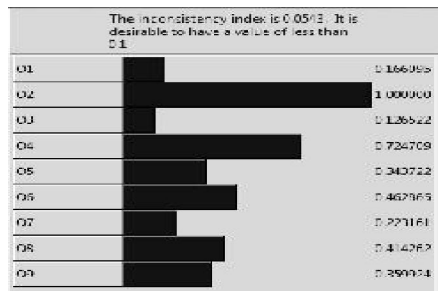

شکل ۵: اولویت بندی معیارهای اصلی در مدل ANP

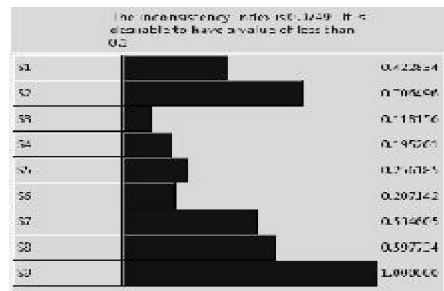
جدول ۶: اولویت بندی معیارهای اصلی در مدل ANP

SWOT	وزن نسبی (ماتریس حدی)	امتیاز نرمال شدهی خوشهها	اولویت
فرصت	۰.۰۲۱۶۳۲	۰.۱۰۸۶۰	۴
قوت	۰.۰۲۷۴۰۶	۰.۰۱۱۰۷۰	۱
تهدید	۰.۰۱۹۴۵۷	۰.۱۱۱۱۱	۳
ضعف	۰.۰۲۵۸۲۴	۰.۱۴۲۷۶	۲

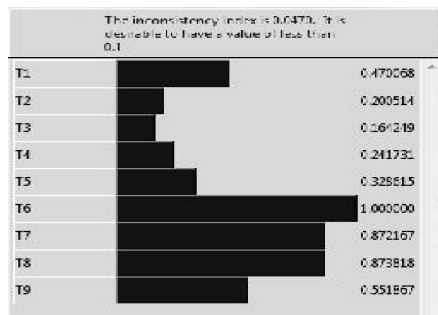
در تحلیل شبکه‌ای نقاط قوت، ضعف، فرصت و تهدید بازآفرینی بافت تاریخی کلان‌شهر تبریز با محوریت گردشگری، قوت‌ها در رتبه‌ی اول قرار گرفته‌اند. عوامل چهارگانه‌ی تحلیل SWOT نیز هر یک زیرمعیارهایی دارند که رتبه‌بندی این زیرمعیارها می‌تواند به برنامه‌ریزی برای استفاده و بهره‌برداری یا حذف و اجتناب از آنها کمک کند. رتبه‌بندی زیرمعیارها به ترتیب اهمیت معیارهایشان در شکل‌های (۷، ۸، ۹، ۶) نشان داده شده است:

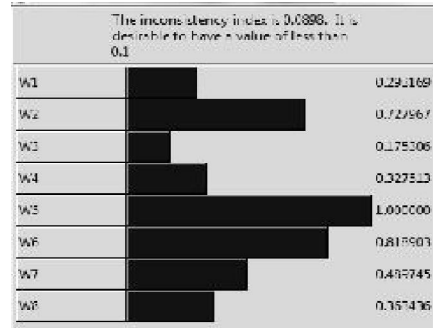
شکل ۷: نمودار رتبه‌بندی فرصتها در مدل ANP

شکل ۶: نمودار رتبه‌بندی قوتها در مدل ANP

شکل ۹: نمودار رتبه‌بندی تهدیدها در مدل ANP

شکل ۸: نمودار رتبه‌بندی ضعفها در مدل ANP

نتیجه‌گیری:

بافت قدیم شهرها تجسم عینی تمدن و فرهنگ هر جامعه و از بسترهای مناسب برای دستیابی به شاخص‌های مختص خود در فرایند گفت‌وگوی تمدن‌ها و فرهنگ‌هاست. اگر به شناخت و تبیین فضاهای تاریخی - فرهنگی توجه نشود، فضاهای تاریخی و با ارزش به فضاهای بی‌هویت و بی‌اصالت تبدیل خواهند شد. بررسی اوضاع و احوال اجتماعی - اقتصادی دوره‌ی تاریخی که بنا یا مجموعه شهری یا بافت شهری در آن دوره شکل گرفته کمک بسیاری به مرمت‌گر و یا طرح اقدامات بازآفرینی می‌کند.

بافت تاریخی کلان‌شهر تبریز با وجود بناهای شاخص تاریخی و پتانسیل‌های لازم جهت جذب گردشگر متأسفانه با مشکلاتی از قبیل تراکم بالای جمعیت، ترافیک سنگین، کاربری‌های ناسازگار و غیره مواجه بوده و آثار فرسودگی در جای‌جای این بافت تاریخی به چشم می‌خورد، به گونه‌ای که علاوه بر ساختار کالبدی، هویت فرهنگی و تاریخی شهر نیز در معرض خطر نابودی قرار گرفته است. لذا توجه به بافت قدیم این کلان‌شهر و لزوم بازآفرینی و بهبود کیفیت زندگی اجتماعی در فضاهای آن و هم‌چنین شناخت ارزش‌های بالقوه و به فعلیت رساندن آنها منطبق با عملکردهای زندگی مدرن از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. در این میان گردشگری شهری به عنوان موضوعی مؤثر در ابعاد مختلف توسعه شهری بوده که امروزه در قالب راهبرد بسیاری از شهرها برای بازآفرینی آن‌ها به‌ویژه در بافت‌های تاریخی به‌کار گرفته شده است. در این پژوهش نیز به منظور بازآفرینی بافت تاریخی کلان‌شهر تبریز با استفاده از رویکرد گردشگری به بررسی و شناسایی عوامل محیطی (شامل محیط داخلی و خارجی)، به وسیله تکنیک SWOT پرداخته شد. علاوه بر این به خاطر وابستگی شاخص‌ها و زیر شاخص‌های پژوهش و ضرورت نگرش سیستمی علاوه بر فن سوات، عوامل و راهبردهای حاصل از آن با استفاده از مدل ANP در نرم‌افزار

Super Decision رتبه‌بندی شدند. نتایج نشان می‌دهد که راهبردهای WT2، ST3 و WO1 سه راهبرد دارای اولویت برای بازآفرینی بافت تاریخی کلان‌شهر تبریز می‌باشند. راهبرد WT2، احیاء و مرمت آثار باستانی و تاریخی در برابر مخاطرات طبیعی و انسانی، مربوط به استراتژی‌های تدافعی می‌باشد. راهبرد ST3، افزایش اعتبارات برای بهسازی و گسترش راه‌ها و توسعه خدمات حمل و نقل در جهت کاهش تصادفات جاده‌ای، مربوط به استراتژی‌های رقابتی و راهبرد WO1، ارتقاء استانداردهای خدمات و تسهیلات گردشگری در محدوده بافت تاریخی شهر تبریز نیز مربوط به استراتژی‌های محافظه‌کارانه می‌باشد. بر اساس امتیازهای نرمال شده، گزینه‌های مربوط به استراتژی رقابتی در مجموع ۰/۲۷۰۰، گزینه‌های مربوط به استراتژی محافظه‌کارانه در مجموع ۰/۱۸۱۰، گزینه‌های مربوط به استراتژی تدافعی در مجموع ۰/۲۷۹۳ و گزینه‌های مربوط به استراتژی تهاجمی در مجموع ۰/۲۶۹۷ امتیاز کسب کرده‌اند. بر اساس امتیازهای کسب شده می‌توان گفت که در وضعیت فعلی، استراتژی تدافعی با کسب بیشترین امتیاز باید در اولویت و توجه قرار گیرد. در نهایت می‌توان نتیجه گرفت در صورت توجه به جاذبه‌های گردشگری موجود در بافت تاریخی و فراهم آوردن امکانات و زیرساخت‌های مرتبط با رونق گردشگری، خودبه‌خود زمینه توجه گردشگران را به منطقه جذب نموده، تبعات این امری چیزی جز بالا رفتن سطح زندگی ساکنین (از طریق ایجاد مشاغل جدید حاصل از توسعه صنعت گردشگری)، میزان تمایل بخش دولتی و خصوصی به سرمایه‌گذاری در زمینه بالا بردن کیفیت ابنیه موجود در بافت، بازآفرینی و مرمت جاذبه‌های تاریخی نخواهد بود.

منابع و مآخذ:

۱. ادهم، زهرا، (۱۳۸۵)، «طراحی مسیر پیاده گردشگری در مرکز تاریخی شهر تهران»، پایان نامه کارشناسی، گروه شهرسازی و معماری دانشگاه تهران.
۲. استانداری آذربایجان شرقی (۱۳۹۲)، «آمارنامه شهرستانها» نمونه مطالعه شهر تبریز.
۳. امینزاده، بهناز، دادرس، راحله (۱۳۹۱)، «بازآفرینی فرهنگمدار در بافت تاریخی شهر قزوین با تأکید بر گردشگری شهری»، مطالعات معماری ایران، دو فصلنامه ایرانی، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۱.
۴. آبراهامیان، یرواند، (۱۳۸۰)، «ایران بین دو انقلاب»، ترجمه احمد گل محمدی، تهران، نشر نی.
۵. پاکزاد، جهانشاه، (۱۳۸۶)، «سیر اندیشه ها در شهرسازی (۲)؛ از کمیت تا کیفیت»، چاپ اول، تهران: شرکت عمران شهرهای جدید.
۶. پوراحمد، احمد، اکبرنژاد بایی، رمضان (۱۳۹۰)، «هرم باز آفرینی بافت تاریخی شهری با استفاده از مدل SWOT، نمونه موردی، بافت تاریخی شهر بابل»، فصلنامه جغرافیا و برنامه ریزی شهری چشم انداز زاگرس، سال سوم، شماره ۹، پاییز ۱۳۹۰.
۷. پورجعفر، محمدرضا (۱۳۸۸)، «مبانی بهسازی و نوسازی بافت قدیم شهرها» انتشارات پیام.
۸. پیرحیاتی، مهدی، ترکجری، میلاد، آیینه چی، شهرزاد (۱۳۹۲)، «بازآفرینی بافتهای کهن شهری با تکیه بر بن مایه گردشگری شهری، نمونه مطالعاتی، محله صوفیان بروجرد»، مجموعه مقالات همایش ملی معماری پایدار و توسعه شهری، بوکان.
۹. توپچی خسروشاهی، مسعود، جباریان پاک نژاد، داود (۱۳۹۴)، «بررسی راهبردهای بازآفرینی کالبدی در بافتهای تاریخی مطالعه موردی: بافت تاریخی - فرهنگی شهر تبریز»، کنفرانس بین المللی انسان، معماری، عمران و شهر.
۱۰. حسینزاده دلیر، کریم، یوسفی شهیر، هانیه (۱۳۹۳)، «ارزیابی میزان سازگاری کاربریهای پیرامونی آثار تاریخی با توسعه گردشگری شهری، نمونه موردی: منطقه تاریخی - فرهنگی تبریز»، نشریه علمی - پژوهشی جغرافیا و برنامه ریزی، سال ۱۸، شماره ۴۸، تابستان ۱۳۹۳.
۱۱. حیدری چیان، رحیم، (۱۳۸۹)، «مبانی برنامه ریزی صنعت گردشگری» انتشارات سمت.
۱۲. رهنمایی، محمدتقی؛ احمد پوراحمد و یوسف اشرفی (۱۳۹۰)، «ارزیابی قابلیت های توسعه شهری مراغه با استفاده از مدل ترکیبی ANP-SWOT»، جغرافیا و توسعه، شماره، شماره ۸۵.
۱۳. زنگی آبادی، علی، مویدفر، سعیده، (۱۳۹۱)، «رویکرد بازآفرینی شهری در بافتهای فرسوده: برزن شش بادگیری شهر یزد»، فصلنامه معماری و شهرسازی آرمان شهر، شماره ۹، ۱۳۹۱.
۱۴. شماعی، علی، پوراحمد، احمد (۱۳۸۴)، «بهسازی و نوسازی شهری از دیدگاه علم جغرافیا، تهران» دانشگاه تهران.
۱۵. عرصه، مهندسان مشاور شهرسازی (۱۳۷۴)، «مطالعات محور تاریخی - فرهنگی تبریز»، سازمان مسکن و شهرسازی استان آذربایجان شرقی.
۱۶. علی نام، زهرا، احدنژاد، ابراهیم (۱۳۹۳)، «درآمدی بر بهسازی و نوسازی محورهای تاریخی با رویکرد تاریخی - گردشگری؛ نمونه موردی: محله ششگلان تبریز»، مجموعه مقالات کنفرانس ملی معماری و منظر شهری پایدار، مشهد، مؤسسه بین المللی مطالعات معماری و شهرسازی مهراز شهر.

۱۷. فاروقی، فریکا (۱۳۹۱)، «تدوین معیارهای طراحی شهری با رویکرد بازآفرینی مبتنی بر ارتقاء گردشگری فرهنگی در بافت قدیم؛ نمونه موردی: بخشی از بافت تاریخی سنندج»، پایاننامه کارشناسی ارشد شهرسازی، دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده هنر و معماری.
۱۸. فرجی سبکبار، حسنعلی، سیدعلی بدری، سیدحسن مطیعی لنگرودی و حجتاله شرفی، (۱۳۸۲)، «سنجش میزان پایداری نواحی روستایی بر مبنای مدل تحلیل شبکه، با استفاده از تکنیک بردا» مطالعه موردی: نواحی روستایی شهرستان فسا، پژوهش‌های جغرافیای انسانی، شماره ۷۹.
۱۹. فرد آر، دیوید، (۱۳۸۳)، «مدیریت استراتژیک»، ترجمه علی پارسائیان و سید محمد اعرابی، چاپ ششم، تهران، انتشارات دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
۲۰. فروزانی، محمدابراهیم، (۱۳۹۱)، «قطب خلاق، راهبرد بازآفرینی مرکز شهر»، ویژه‌نامه منظر، مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران، شماره ۱۹، تابستان ۱۳۹۱.
۲۱. قدمی، مهرداد، دانشجو، اسلامی، سید غلامرضا (۱۳۹۳)، «مدل مفهومی بازآفرینی مراکز شهری با تأکید بر گردشگری شهری؛ نمونه موردی: مرکز شهر ساحلی محمودآباد»، مجموعه مقالات کنفرانس ملی معماری و منظر شهری پایدار، مشهد، مؤسسه بین‌المللی مطالعات معماری و شهرسازی مهرآز شهر.
۲۲. قربانیان، مهشید، (۱۳۸۹)، «بازسازی بخش مرکزی شهرها؛ الگوی مداخله و دستورالعمل‌های مرمتی در خرده حوزه‌های درک‌پذیر»، نشریه علمی - پژوهشی انجمن علمی معماری و شهرسازی ایران شماره ۱، پاییز ۱۳۸۹.
۲۳. کتابچی، عماد (۱۳۹۰)، «بازخوانی مفاهیم شهر الکترونیک»، مجله علمی - ترویجی منظر، دوره ۳، شماره ۱۷.
۲۴. کردوانی، پرویز، موردغفاری، ونوس (۱۳۹۰)، «توریسم و رویکرد نوسازی در طراحی بافت‌های تاریخی شهری؛ مطالعه موردی: شهر اصفهان»، فصلنامه جغرافیایی سرزمین، علمی - پژوهشی، سال هشتم، شماره ۳۰، تابستان ۱۳۹۰.
۲۵. کردی، محمد (۱۳۸۱)، «برنامه‌ریزی توریسم شهری با تأکید بر توسعه پایدار، نمونه موردی شهر تبریز»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی، تهران.
۲۶. گلکار، کوروش (۱۳۸۴)، «مناسب‌سازی تکنیک تحلیل سوات (SWOT) برای کاربرد در طراحی شهری»، مجله صفا، سال پانزدهم، شماره ۴۱.
۲۷. ماجدی، حمید (۱۳۸۹)، «توسعه‌های شهری امروز، بافت‌های فرسوده آینده»، نشریه هویت شهر، سال چهارم شماره ۶.
۲۸. مدنی‌پور، علی (۱۳۸۷)، «طراحی فضای شهری»، ترجمه: فرهاد مرتضایی، تهران، انتشارات پردازش و برنامه‌ریزی شهری.
۲۹. موحد، علی، احمدی، عاطفه (۱۳۹۲)، «مسیریابی گردشگران در بافت‌های تاریخی با رویکرد حفاظت و احیاء این بافت‌ها با استفاده از GIS؛ نمونه موردی: شهر سنندج، مجله محیط‌شناسی، سال سی و نهم، شماره ۱، بهار ۱۳۹۲.
۳۰. هریسون، جفری، کارون، جان (۱۳۸۲)، مدیریت استراتژیک، ترجمه بهروز قاسمی، چاپ اول، انتشارات هیات، تهران.

31. Foroughi, A., Rasoulia, M., and Esfahani, M.J (.2012)Prioritize Strategies of University by using SWOT Analysis and ANP Method. American Journal of Scientific Research, pp 83-91.
32. Goodman, N. (1978), Ways of world Making. Indianapolis and Cambridge :Hachett Publishing.
33. kangas, J., kurtilla, M., kajanus, M., and Kangas (2003)Evaluation the management strategies of a forestland estate the S-O-S approach .Journal of environmental management, p 350.
34. Lee, J., and Hie Kim, S(2005)An integrated approach for interdependent information system project selection .Project Management. P.11.
35. Lichfieldm, D,(2000), Context of Urban Regeneration,in Urban Regeneration . Sage Publications Ltd.
36. Roberts, P., Sykes, H. (2000), Urban Regeneration: Handbook. London: Sage Publications
37. Yuksel, I., and Dagdeviren, M (2007) Using the analytic network process (ANP) in a SWOT analysis - A case study for a textile firm .Information Sciences. p 336.